

JANUSZ GAWRZYŃSKI

DROBNA WYTWÓRCZOŚĆ JAKO ELEMENT RYNKU NABYWCY

Rynek nabywcy jest najczęściej określany jako zespół stosunków wy-
miennych, przy których występuje nadwyżka podaży nad popytem. Nowsze prace wprowadzają do pojęcia rynku nabywcy dodatkowy element — stały wpływ nabywców na działalność dostawców¹. Podkreśla się między innymi, że przewaga nabywcy nad sprzedawcą musi przenosić się na poprzednie ogniwa łańcucha transakcyjnego. Znajdujące się w nim jednostki gospodarcze, występujące jako dostawcy i jako nabywcy, w tym drugim charakterze powinny mieć mocniejszą pozycję.

Dla zapewnienia konsumentom pożądanego asortymentu nabywanych dóbr i usług znaczenie ma zwłaszcza stopień wpływu nabywcy na działalność ogniw łańcucha transakcyjnego, znajdujących się szczególnie blisko konsumpcji. W procesie wymiany miejsce takie zajmuje także większość jednostek gospodarczych drobnej wytwórczości. W drobnej wytwórczości działalność usługowa znajduje się w zasadzie na bezpośrednim styku wytwórczości i konsumpcji, a działalność produkcyjna daje w wyniku przeważnie artykuły będące przedmiotem konsumpcji indywidualnej. Wydaje się więc celowa próba analizy funkcji drobnej wytwórczości jako elementu rynku nabywcy.

WYODRĘBNIONA DZIEDZINA GOSPODARKI

Literatura ekonomiczna nie posiada sprecyzowanego, jednoznacznego pojęcia drobnej wytwórczości². Podawane definicje pozwalają jednak stwierdzić, że drobna wytwórczość obejmuje takie rodzaje działalności gospodarczej, jak rzemiosło, chałupnictwo i drobny przemysł. W praktyce gospodarczej występuje dość wyraźne wyodrębnienie organizacyjne poszczególnych form działalności składających się na drobną wytwórczość.

W systemie gospodarki kapitalistycznej w olbrzymiej większości wysoce rozwiniętych gospodarczo krajów rzemiosło stanowi dziedzinę działalności objętą wspólną organizacją gospodarczo-społeczną, a jako całość

¹ W. Jastrzębski, *Rynek nabywcy*, Handel Wewnętrzny 1959, nr 6.

² H. Garnarczyk, *Ekonomika drobnego przemysłu i usług*, Kraków 1965, s. 5.

jest przedmiotem badań ekonomicznych i statystycznych. Dziedzina ta nawet w wielu dobrze uprzemysłowionych krajach odgrywa poważną rolę, np. w Niemieckiej Republice Federalnej 773,3 tys. warsztatów rzemieślniczych zatrudnia 3 724 tys. pracowników³, co stanowi 30% ogólnej liczby zatrudnionych w przemyśle i rzemiośle oraz 43% zatrudnionych w samym przemyśle.

Przemysł drobny w gospodarce kapitalistycznej nie ma odrębnych form organizacyjnych, analogicznych do rzemiosła. Wyodrębnia się go jedynie dla doraźnych badań na podstawie tradycyjnego kryterium zaliczania doń przedsiębiorstw albo zakładów o zatrudnieniu nie przekraczającym 100 osób. Przemysł ten ma dość znaczną pozycję gospodarczą — chociaż pod względem liczebności zatrudnienia na ogół ustępuje rzemiosłu. W Niemieckiej Republice Federalnej w r. 1962 działało 87,7 tys. przedsiębiorstw o zatrudnieniu poniżej 100 osób. Ogólna liczba pracowników tych przedsiębiorstw wynosiła 1 671 tys. osób⁴, co stanowiło około 14% zatrudnienia łącznie w przemyśle i rzemiośle oraz około 26% zatrudnienia w przemyśle.

W Stanach Zjednoczonych w r. 1958 na ogólną liczbę 298 tys. zakładów w przemyśle przetwórczym zakłady zatrudniające 1—99 pracowników stanowiły 52,6%, a zatrudniające 10—99 pracowników — 38,5%. Udział drobnego przemysłu w ogólnej liczbie 15 394 tys. osób zatrudnionych w przemyśle przetwórczym wynosi 3,6% i 23,4%⁵. W porównaniu z r. 1947, w ogólnej liczbie zakładów utrzymywał się na tym samym poziomie udział zakładów o zatrudnieniu nie przekraczającym 100 osób. W ramach tych nastąpiło pewne zwiększenie udziału zakładów o zatrudnieniu 1—9 osób, przy odpowiednim zmniejszeniu udziału zakładów większych. W ogólnej liczbie zatrudnionych w przemyśle przetwórczym udział drobnego przemysłu wzrósł o 2%. Liczby te wskazują na utrzymywanie się pozycji drobnej wytwórczości nawet w najbardziej rozwiniętych gospodarczo krajach.

W systemie gospodarki socjalistycznej wyodrębnienie drobnej wytwórczości opiera się zarówno na przesłankach społecznych, jak i ściśle gospodarczych. Przesłanki społeczne występującego wyodrębnienia drobnej wytwórczości wynikają przede wszystkim z odmiennego stosunku socjalistycznego ruchu rewolucyjnego do własności kapitalistycznej, jaką stanowił przemysł wielki i średni, oraz do własności klas średnich, tj. warsztatów rzemieślniczych i znacznej części drobnych zakładów przemysłowych. Droga wciągnięcia drobnotowarowych producentów, sojuszników klasy robotniczej, w orbitę gospodarki socjalistycznej musi być

³ Statistisches Jahrbuch für die Bundesrepublik Deutschland 1964, s. 163 i 267; dane z roku 1963.

⁴ Ibidem, s. 236.

⁵ Statistical Abstract of the United States 1965, s. 775.

oczywiście inna niż wywłaszczenie. Tą drogą jest spółdzielczość⁶. Spółdzielczość jako jedna z podstawowych form organizacyjnych drobnej wytwórczości występuje we wszystkich krajach socjalistycznych Europy wschodniej. W Związku Radzieckim (Spółdzielczość jako odrębna forma drobnej wytwórczości istniała do r. 1959, tj. do połączenia się z państwowym przemysłem miejscowym.

Obok spółdzielczości pracy, opartej na grupowej własności środków produkcji, w niektórych krajach socjalistycznych działa rzemiosło indywidualne oraz w niewielkiej ilości prywatna drobna wytwórczość. W Polsce i Niemieckiej Republice Demokratycznej włączenie tej części drobnej wytwórczości do systemu gospodarki planowej odbywa się w przeważającej mierze poprzez proste formy kooperacji, jak rzemieślnicza spółdzielczość zaopatrzenia i zbytu.

Swoistość drobnej wytwórczości znajduje odbicie w długo utrzymującym się zróżnicowaniu form własnościowych. Zróżnicowanie to jest jedną, ale nie jedyną z przyczyn odrębności organizacyjnej, jaka w większości przypadków cechuje drobny przemysł i rzemiosło w systemie gospodarki socjalistycznej. Również w ramach własności ogólnonarodowej, własności państwowej, drobna wytwórczość jest zorganizowana w odrębny sposób, różniący się od przemysłu wielkiego i średniego. We wszystkich krajach socjalistycznych obok przemysłu zarządzanego centralnie występuje terenowo zarządzany państwowy przemysł drobny, na ogół pod nazwą przemysłu miejscowego lub terenowego.

Drobna wytwórczość w systemie gospodarki socjalistycznej odznacza się większą niż w gospodarce kapitalistycznej odrębnością form działalności drobnego przemysłu oraz na ogół mniej wyraźnie zarysowanymi formami działalności rzemiosła. Na przykład w Niemieckiej Republice Demokratycznej poza przemysłem zarządzanym centralnie występuje przemysł drobny w formach przedsiębiorstw zarządzanych terenowo, spółdzielni przemysłowych, przedsiębiorstw półpaństwowych oraz przedsiębiorstw prywatnych. 12 294 przedsiębiorstwa przemysłu drobnego zatrudniają łącznie 803 tys. osób⁷, co stanowi 23% zatrudnienia w przemyśle i rzemiośle łącznie oraz 29% zatrudnienia w przemyśle. Rzemiosło w NRD ma odrębną organizację gospodarczą, zrzeszającą 4172 rzemieślnicze spółdzielnie pracy — o łącznym zatrudnieniu 189 tys. osób, oraz 151,5 tys. warsztatów rzemiosła indywidualnego o łącznym zatrudnieniu 378 tys. osób⁸. Liczba zatrudnionych w rzemiośle stanowi 16,2% łącznego zatrudnienia w przemyśle i rzemiośle oraz 21% zatrudnienia w przemyśle.

⁶ O. Lange, *Ekonomia polityczna*, Warszawa 1959, s. 19.

⁷ Statistisches Jahrbuch der Deutschen Demokratischen Republik, Berlin 1965, s. 107.

⁸ Ibidem, s. 250 i 251.

Zarówno w NRD, jak w Polsce, i innych krajach socjalistycznych dyskusyjnie jest, jakie zakłady uspołecznione należy zaliczać do rzemiosła i co za tym idzie, do drobnej wytwórczości. Są wątpliwości, czy do drobnej wytwórczości można zaliczać znajdujące się w ramach wielkich scentralizowanych przedsiębiorstw zakłady usług naprawczych, chociaż rodzaj wykonywanych przez nie usług jest ten sam, co w samodzielnych warsztatach rzemieślniczych. Praktyka gospodarcza pozostawia u nas tę formę działalności poza wyodrębnioną organizacyjnie drobną wytwórczością.

Mimo niejednolitego zasięgu, wyodrębnienie drobnej wytwórczości jako dziedziny gospodarki występuje powszechnie. Przejawia się ono przeważnie w organizacji gospodarczej, odmiennej od organizacji w przemyśle wielkim, jak też, chociaż już w mniejszej mierze, w zróżnicowanych formach własnościowych. O ile w tej dziedzinie działalności występuje tendencja do zwiększania się własności państwowej, o tyle nie ma takiej tendencji w zakresie ujednoczenia form zarządzania przemysłem wielkim i średnim oraz drobną wytwórczością.

Wyodrębnienie drobnej wytwórczości stanowi istotny element stosunków społecznych, wskazuje na jej swoistość w odniesieniu do środków produkcji. Zróżnicowanie stosunków społecznych, w jakie wchodzić względem siebie wytwórcy, warunki, w jakich wymieniają swą działalność i uczestniczą w całokształcie produkcji są bowiem uzależnione od charakteru środków produkcji⁹.

CHARAKTERYSTYCZNE CECHY PROCESU PRODUKCJI

Charakter środków produkcji może być rozpatrywany również w aspekcie wielkości zakładów. Zakład jest w tym przypadku ujmowany jako zespół urządzeń technicznych. Wielkość zatrudnienia w zakładzie w pewnej mierze określa wielkość tych urządzeń. Ta z kolei ma duży wpływ na istotne cechy procesu produkcyjnego. Istnieją zasadnicze różnice pomiędzy wielkością zakładów przemysłu zarządzanego centralnie a wyodrębnioną organizacyjnie drobną wytwórczością.

W Polsce w r. 1964 zatrudnienie w zakładach przemysłowych gospodarki uspołecznionej wynosiło przeciętnie 89 osób, a po wyłączeniu zakładów wyodrębnionej organizacyjnie drobnej wytwórczości było znacznie mniejsze i wynosiło przeciętnie 18 osób, z tego w państwowym przemyśle terenowym — 48 osób, w spółdzielczości pracy — 18, w powszechnej spółdzielczości spożywców — 14, w rolniczej spółdzielczości zaopatrzenia i zbytu (CRS) — 7, spółdzielczości ogrodniczej — 37 osób. Za-

⁹ O. Lange, *Rola spółdzielczości w budowie socjalizmu*, w: *Materiały do studiowania ekonomii politycznej*, Warszawa 1964, s. 36.

kłady spółdzielczości pracy pod względem wielkości zatrudnienia dzieliły się na dwie wyraźnie wyodrębnione grupy: zakłady produkcyjne o zatrudnieniu przeciętnym około 60 osób oraz zakłady usługowe o zatrudnieniu przeciętnym 3,4 osób. Podział odzwierciedlał zasięg oddziaływania spółdzielczości pracy obejmującej drobny przemysł oraz rzemiosło.

Zatrudnienie w zakładzie usług przemysłowych oraz w zakładzie niektórych usług nieprzemysłowych (tak zwanych rzemieślniczych) było nie-
dużo większe od przeciętnego zatrudnienia w zakładzie rzemiosła indywidualnego, wynoszącego 1,8 osób. Odpowiadało to rodzajowi i technice czynności wykonywanych w uspołecznionych zakładach usługowych — takiej samej lub podobnej jak w zakładach rzemiosła. Porównanie pod względem wielkości zakładów drobnej wytwórczości i zakładów niektórych grup przemysłu kluczowego wykazuje jeszcze większe różnice w charakterze środków produkcji. I tak na przykład przeciętne zatrudnienie przypadające na zakład wynosi w wytwórniach: obrabiarek 930 osób, maszyn i urządzeń dla przemysłu wytwarzającego przeważnie środki produkcji — 606 osób, sprzętu tele- i radiotechnicznego — 980 osób, związków organicznych — 1055 osób¹⁰.

Obok liczby zatrudnionych stopień technicznego uzbrojenia pracy określa wielkość zakładu. Również tu występuje pomiędzy przemysłem kluczowym oraz przemysłem drobnym znaczna różnica.

Wartość odtworzenia środków trwałych w r. 1961 na jednego zatrudnionego wynosiła w przemyśle państwowym (a więc w olbrzymiej większości zarządzanym centralnie) 172 tys. zł, a w przemyśle spółdzielczym (w zasadzie zarządzanym terenowo) — 35 tys. zł. Analogiczne wielkości w niektórych gałęziach przemysłu wynoszą: w elektrotechnicznym — 77 tys. i 19 tys., w drzewnym — 84 tys. i 38 tys., w odzieżowym — 22 tys. i 13 tys.¹¹

Odpowiednikami różnic w wielkości zakładów są w zasadzie różnice w wielkości serii produkcyjnej. W drobnej wytwórczości tylko w nielicznych przypadkach mamy do czynienia z produkcją wielkoseryjną, typową dla przemysłu wielkiego¹². Przemysł drobny wytwarza przeważnie wyroby w małych seriach lub wyroby nietypowe. Rzemiosło wykonuje przede wszystkim usługi oraz produkcję na indywidualne zamówienia.

Krótkoseryjność i zindywidualizowanie działalności wytwórczej sprzyja elastyczności podaży, pozwala bowiem łatwiej przystosować się do zróżnicowanych i zmieniających się potrzeb. Drobna wytwórczość odznacza się charakterystycznymi cechami procesu produkcji umożliwiającymi tę elastyczność. Jedną z tych cech jest mniejszy niż w całym prze-

¹⁰ Statystyka przemysłu 1963 (wyliczenia oparte na danych ze strony 111).

¹¹ Statystyka przemysłu 1963 (wyliczenia oparte na danych ze stron: 59, 60, 88).

¹² H. Garnarczyk, *Ekonomika drobnego przemysłu i usług*, Kraków 1965, s. 118.

myślę udział pracy uprzedmiotowionej w procesie wytwarzania i odpowiednio zwiększony udział pracy żywej. Powoduje to niższy udział kosztów stałych w kosztach ogólnych oraz w następstwie również większą łatwość przystosowania się do zmiennych potrzeb rynku. Drobną wytwórczość wymaga wyposażenia w bardziej uniwersalne maszyny i narzędzia niż przemysł wielki i średni. Wyposażenie to umożliwia małym zakładom łatwe przestawienie się na produkcję takich wyrobów, jakich w danej chwili potrzebuje rynek¹³. Ponadto wobec dużego stopnia zindywidualizowania działalności wymaga się dość rygorystycznie od ogółu zatrudnionych w rzemiośle bardziej uniwersalnego wykształcenia.

Znaczny udział w ogólnej ilości wykonywanej pracy ma praca przedsiębiorcy i administracyjna. Udział ten zwiększa się w miarę zmniejszania się wielkości branych pod uwagę zakładów oraz zwiększenia się stopnia ich samodzielności gospodarczej.

Duże możliwości zapewnienia elastyczności podaży wyrobów i usług drobnej wytwórczości ułatwiają występowanie jej jako elementu rynku nabywcy.

SWOISTOŚĆ PROCESU WYMIANY

Działalność drobnej wytwórczości koncentruje się w dziedzinie produkcji dóbr konsumpcyjnych, w tym przede wszystkim tzw. artykułów rynkowych, oraz w dziedzinie usług, w dużej mierze świadczonych bezpośrednio ludności. Nawet w krajach kapitalistycznych o dużej koncentracji przemysłu drobne przedsiębiorstwa w tych dziedzinach mają dominującą pozycję. Na przykład w Stanach Zjednoczonych drobne przedsiębiorstwa utrzymują się nadal w handlu detalicznym, usługach naprawczych i osobistych oraz w produkcji nieopłacalnej dla wielkiego i średniego przemysłu¹⁴.

W krajach systemu socjalistycznego ukierunkowanie profilu działalności drobnej wytwórczości występuje jeszcze wyraźniej. Na przykład w Związku Radzieckim spółdzielczość pracy, największy przed połączeniem z państwowym przemysłem drobnym (miejscowym) pion drobnej wytwórczości, dostarczała 85% swojej produkcji przemysłowej na potrzeby rynku wewnętrznego¹⁵. Ponadto jej przedsiębiorstwa i warsztaty odgrywały podstawową rolę w zakresie napraw obuwia, odzieży oraz artykułów gospodarstwa domowego. Funkcje te wykonuje obecnie przemysł miejscowy.

Podobnie kształtuje się sytuacja w poszczególnych pionach drobnej

¹³ C. Niewadzi, *Małe przedsiębiorstwo przemysłowe w gospodarce narodowej*, Warszawa 1958.

¹⁴ Por. J. Zawadzki, *Dyskusja w kwestii warstwy drobnych producentów we współczesnym kapitalizmie*, *Ekonomista* 1963, nr 6.

¹⁵ J. A. Evenko, *Koopieratiwnaja promyszlennoś' SSSR*, Moskwa 1954.

wytwórczości w naszym kraju. Koordynowane przez Komitet Drobnej Wytwórczości piony dawały w r. 1964 na rynek wewnętrzny 68% produkcji. Udział produkcji na rynek w ogólnej produkcji państwowego przemysłu terenowego wynosił 63%, spółdzielczości pracy — 61%, rzemiosła indywidualnego — około 90%. Struktura zbytu wyrobów drobnej wytwórczości jest odmienna od przeciętnej struktury zbytu całego przemysłu, gdzie produkcja przedmiotów spożycia, a więc w przeważającej mierze produkcja na rynek wynosiła 37,4%, a środków wytwarzania — 62,6%¹⁶.

Większość wyrobów oraz znaczną część usług drobnej wytwórczości bezpośrednio lub pośrednio kupuje ludność. Występuje więc tu w dużym nasileniu element wielości nabywców, co wraz z wielością sprzedawców stanowi warunek funkcjonowania rynku¹⁷. Element wielości sprzedawców zaznacza się w występowaniu dużej liczby przedsiębiorstw drobnej wytwórczości oferujących podobne towary przedsiębiorstwom handlowym lub bezpośrednio konsumentom oraz podobne usługi wyłącznie bezpośrednio konsumentom. Wielość samodzielnych podmiotów gospodarowania jest jedną z najbardziej charakterystycznych cech drobnej wytwórczości. W Polsce z ogólnej liczby 6074 uspołecznionych przedsiębiorstw przemysłowych¹⁸ drobna wytwórczość obejmowała około 48%.

Poza wyodrębnioną organizacyjnie drobną wytwórczością znajduje się także wiele drobnych przedsiębiorstw, przede wszystkim w pionie terenowego przemysłu materiałów budowlanych i przemysłu mleczarskiego, jak też niektóre zakłady świadczące usługi przemysłowe. Nie włączenie tych grup przemysłu do drobnej wytwórczości jest częściowo uzasadnione stosowaniem scentralizowanego zbytu. W tych grupach działalności produkcyjnej procesy wytwarzania są mniej skomplikowane, a otrzymywane wyroby znacznie bardziej jednolite niż ogólnie biorąc w wyodrębnionej drobnej wytwórczości. Obok przedsiębiorstw uspołecznionych w ramach drobnej wytwórczości działało 6581 małych przedsiębiorstw prywatnych wytwórców (przeciętne zatrudnienie 2,7 pracowników) oraz 135,6 tys. samodzielnych warsztatów rzemieślniczych (rzemiosła indywidualnego).

W Niemieckiej Republice Demokratycznej z ogólnej liczby 9687 uspołecznionych przedsiębiorstw przemysłowych (łącznie z przedsiębiorstwami półpaństwowymi) drobna wytwórczość obejmowała około 80%. Ponadto działało 4538 przedsiębiorstw prywatnych (przeciętne zatrudnienie 24 pracowników), 4172 rzemieślniczych spółdzielni pracy oraz 151,5 tys. warsztatów rzemiosła indywidualnego¹⁹.

¹⁶ Rocznik Statystyczny GUS 1965, s. 109.

¹⁷ Bor. A. Hodoly, *Wstęp do badań rynku*, Warszawa 1961, s. 13.

¹⁸ Rocznik Statystyczny GUS 1965, s. 163 (dane za r. 1964).

¹⁹ Statistisches Jahrbuch der Deutschen Demokratischen Republik 1965, s. 107, 250, 251 (dane za r. 1964).

Wielość sprzedawców (producentów) w określonych warunkach skłania do współzawodnictwa przedsiębiorstw w zakresie jakości wyrobów i usług, jak też cen towarów. Współzawodnictwo to, umożliwiając wpływ nabywców na działalność wytwórców, stanowi jeden z zasadniczych czynników trwałego utrzymywania się rynku nabywcy.

Kształtowanie się form wyłączności i współzawodnictwa w stosunkach wymiennych, w odniesieniu do drobnej wytwórczości oraz przemysłu wielkiego i średniego, uzależnione od ilości podmiotów tych stosunków przedstawiamy w bardzo uproszczonym i uogólnionym schemacie.

Wyszczególnienie	Przemysł wielki i średni	Drobna wytwórczość
Struktura produkcji	Przewaga wytwarzania środków produkcji	Przewaga wytwarzania środków konsumpcji
Wytwarzanie środków produkcji	Stosunkowo mała liczba producentów — stosunkowo mała liczba odbiorców (z wyjątkiem rolnictwa indywidualnego i drobnej wytwórczości)	Wielkość producentów — stosunkowo mała liczba odbiorców (z wyjątkiem rolnictwa indywidualnego i drobnej wytwórczości)
Wytwarzanie środków konsumpcji	Mała liczba producentów — wielość odbiorców	Wielość producentów — wielość odbiorców

Warunki i formy występowania współzawodnictwa, a więc i funkcjonowania rynku nabywcy określa w dużej mierze system planowania i zarządzania.

KSZTAŁTOWANIE STRUKTURY PODAŻY

Efektywność scentralizowanego lub zdecentralizowanego systemu zarządzania i planowania jest różna w poszczególnych dziedzinach gospodarowania. Różny jest również stopień skuteczności stosowania narzędzi kształtowania gospodarki narodowej, jakimi są nakazy planowe oraz planowe wykorzystywanie mechanizmu rynku.

Inwestycje stanowią dziedzinę o szczególnie dużych możliwościach stosowania metody bilansowania w planowaniu. Obowiązuje zasada włączania do planu inwestycyjnego tylko inwestycji posiadających uprzednio opracowaną dokumentację. Integralną jej część stanowią zestawienia niezbędnych maszyn, narzędzi i urządzeń. Zbiorcze zestawienia przedstawiają efektywne zapotrzebowanie, w zasadzie dostosowane poprzez limity inwestycyjne do zdolności wytwórczych przemysłu oraz możliwości importu. Wczesne i dokładne zbilansowanie potrzeb i możliwości produkcyjnych pozwala przy stosowaniu nakazów planowych na skuteczną realizację ustalonego planu.

Nieco inaczej przedstawia się sytuacja w odniesieniu do planowania

struktury produkcji przedmiotów pracy, a zwłaszcza materiałów, półfabrykatów, jak też części zamiennych. Efektywność stosowania w tym zakresie bilansowania i nakazów planowych uzależniona jest od możliwości dokładnego planowania potrzeb ze strony zamawiających. Planowanie zaopatrzenia materiałowego teoretycznie oparte jest na technicznych normach zużycia materiału na wyrób. Jednak nawet w zakładach o produkcji wielkoseryjnej, zwłaszcza wykonujących dany wyrób w większej ilości typowymiarów, występują istotne trudności w dokładnym ustalaniu niezbędnego zaopatrzenia. Wynikają one z tego, że często przyszłoroczny plan produkcji nie jest na tyle ustalony, by mógł stanowić podstawę do dokładnego planowania materiałowego. Trudności te mogą być usuwane poprzez system rezerw materiałowych, jak też przyspieszenie ustalania programów produkcyjnych, a więc w ramach doskonalenia scentralizowanego systemu zarządzania.

Trudności w planowaniu zaopatrzenia materiałowego pogłębiają się przy produkcji krótkoseryjnej, przy wykonywaniu produkcji na indywidualne zamówienie oraz usług. Nawet ogólne zorientowanie zakładu co do produkcji w przyszłym roku nie może być podstawą do dokładnego planowania, gdyż szczegóły techniczne ustalone przy precyzowaniu zamówień mogą (poważnie zmienić zapotrzebowanie materiałowe²⁰.

Duże trudności występujące w planowaniu zaopatrzenia przedsiębiorstw, których programy działalności nie mogą być szczegółowo ustalone, powodują zastosowanie w stosunkach wymiany dotyczących przedmiotów pracy — składników mechanizmu rynku. Aktualnie w praktyce gospodarczej występują one w postaci umożliwienia niektórym zakładom usługowym nabywania części zamiennych w sklepach handlu detalicznego. Częstkowe odstąpienie od stosowania nakazów planowych przejawia się także w zaopatrywaniu niektórych pionów drobnej wytwórczości nie w pełni w potrzebne do produkcji materiały, przewidując inne, dodatkowe możliwości zaopatrzenia, jak uzyskiwanie surowców wtórnych, odpadowych oraz materiałów niechodliwych, przede wszystkim z przedsiębiorstw przemysłu wielkiego.

O ile planowanie produkcji środków wytwarzania w zasadzie opiera się na wyliczeniach dokonanych przez przedsiębiorstwa zamawiające, o tyle planowanie produkcji (przedmiotów spożycia oraz usług dla ludności opiera się na szacunku zapotrzebowania. Szacunek ten, stosunkowo prosty w⁷ zakresie masowych artykułów pierwszej potrzeby, staje się bardziej skomplikowany w odniesieniu do artykułów zaspokajających potrzeby bardziej zindywidualizowane. W zaspokajaniu tych potrzeb duże znaczenie mają takie cechy artykułu, jak jakość, rozmiar, barwa itp. Bilansowanie zapotrzebowania i podaży pod względem asortymentu staje

²⁰ T. Moskalewski, *Wskaźniki planowania zaopatrzenia materiałowego*, Gospodarka Planowa 1962, nr 9—10, s. 97.

się bardzo pracochłonne i mało przydatne, zwłaszcza że potrzeby indywidualnych konsumentów mają charakter wybitnie subiektywny. Nakazy planowe mogą być w tym zakresie -powodem odcinkowego niedostosowania podaży do popytu.

W praktyce gospodarczej niejednokrotnie zdarza się, że przy utrzymywaniu nakazów planowych w zakresie podaży dóbr, niektóre składniki mechanizmu rynku występują jedynie po stronie popytu. Przejawia się to na przykład w dążności do kupowania przez ludność pewnych asortymentów towarów, których podaż nie pokrywa zapotrzebowania, po cenach wyższych od planowych. Działanie jedynie niektórych składników mechanizmu rynku umożliwia nieprawidłowości w podziale dochodu narodowego przez występowanie spekulacyjnych zysków, natomiast nie daje korzyści w postaci oddziaływania poprzez wyższą cenę i zysku na producenta, w kierunku zwiększenia przez niego produkcji i podaży towarów w potrzebnym asortymencie.

Biorąc pod uwagę efektywność wykorzystywania jako mechanizmów kształtowania gospodarki nakazów planowych oraz mechanizmu rynku, można powiedzieć, że w zakresie dostosowywania asortymentów produkcji i usług do potrzeb społecznych drobna wytwórczość znajduje się na peryferiach skuteczności realizacji planów za pośrednictwem nakazów. Pod tym względem działalność drobnej wytwórczości w zakresie przedmiotów spożycia i usług znajduje się na przeciwstawnym biegunie w stosunku do działalności przedsiębiorstw przemysłu wielkiego i średniego w zakresie środków wytwarzania.

DROBNA WYTWÓRCZOŚĆ A ZDECENTRALIZOWANE FORMY ZARZĄDZANIA

Wyrazem odczucia (potrzeby powitania zdecentralizowanych form zarządzania drobną wytwórczością jest bliskie powiązanie jej z terenowymi organami władzy państwowej — radami narodowymi. Rady narodowe zarządzają przedsiębiorstwami państwowego przemysłu terenowego oraz koordynują działalność spółdzielczości i rzemiosła indywidualnego. Zwłaszcza terenowe władze są zainteresowane w dobrych wynikach finansowych przedsiębiorstw drobnej wytwórczości. Przedsiębiorstwa państwowego przemysłu terenowego przekazują bowiem znaczną część osiągniętego zysku do budżetu rad. Przedsiębiorstwa spółdzielcze oraz indywidualne wpływają na dochody budżetu rad poprzez podatek obrotowy i dochodowy.

Podporządkowanie radom narodowym drobnej wytwórczości sprzyja oczywiście rozwojowi gospodarki terenowej. Jest ono uzasadnione względami racjonalnej administracji, jak też zaspokajaniem przez drobną wytwórczość w znacznej mierze potrzeb rynku lokalnego. W ramach tego rynku są zbywane usługi zakładów drobnej wytwórczości. Zasięg rynku,

ograniczony kosztami dojazdu, jak też wygodą usługobiorcy, jest na ogół niewielki. Poza zakładami usługowymi również pewna liczba produkcyjnych zakładów drobnej wytwórczości pracuje na potrzeby rynku lokalnego; są to zwłaszcza zakłady przemysłu spożywczego. W przeważającej jednak części produkcja drobnej wytwórczości objęta jest ramami rynku ogólnokrajowego. Udział produkcji na potrzeby rynku ogólnokrajowego w ogólnej produkcji masy rynkowej może być w przybliżeniu określony udziałem w tej masie artykułów zbywanych przez hurt. W Polsce w r. 1964 udział ten wynosił w przemyśle elektrotechnicznym 95,8%, metalowym — 92,5%, drzewnym — 91,5%, skórzanym — 70,7%, odzieżowym — 69%, spożywczym — 22,1%.

Produkcja dwóch podstawowych pionów uspołecznionej drobnej wytwórczości ma w zasadniczej mierze charakter produkcji na rynek ogólnokrajowy. Udział masy rynkowej zbywanej przez hurt wynosił w państwowym przemyśle terenowym 81,3%, a w spółdzielczości pracy 73,5%. Przewaga produkcji na rynek ogólnokrajowy oraz szczególne właściwości procesów produkcji i wymiany w drobnej wytwórczości sprawiają, że jej podporządkowanie radom narodowym samo jeszcze nie rozwiązuje zagadnienia efektywnego systemu zarządzania. Między innymi zindywidualizowanie, jak też krótkoseryjność usług i znacznej części produkcji drobnej wytwórczości wpływa w tej dziedzinie na szczególnie duże znaczenie praktycznego wykorzystania kategorii towarowo-pięniężnych. Na przykład trudności zapewnienia metodami bezpośrednimi skutecznej kontroli realizacji zadań (mniejsze niż przeciętnie w przemyśle możliwości stosowania norm) zwiększają znaczenie zysku jako miernika oceny wyników działalności.

Także potrzeba dostosowania działalności do znacznie zindywidualizowanego oraz ulegającego wahaniom i dość szybkim zmianom popytu powoduje zwiększoną przydatność ramowych form zarządzania i planowania oraz aktywnej roli ceny i zysku. Wskazuje to na konieczność stosowania w tej dziedzinie, obok decentralizacji zarządzania w sensie administracyjnym, decentralizacji zarządzania w sensie ekonomicznym, w tym planowego wykorzystywania mechanizmu rynkowego.

Funkcjonowanie mechanizmu rynkowego sprawia, że planowa alokacja zasobów dokonuje się metodami pośredniego oddziaływania na decyzje autonomicznych jednostek gospodarczych, drogą odpowiedniego kształtowania możliwości wyboru²¹. Podstawowym czynnym narzędziem alokacji są formy towarowo-pięniężne. Między innymi występuje aktywna rola ceny i zysku. Sytuacja taka umożliwia wpływ nabywców na działalność odbiorców, co ma istotne znaczenie dla utrzymywania się rynku nabywcy.

²¹ W. Brus *Ogólne problemy funkcjonowania gospodarki socjalistycznej*, Warszawa 1964, s. 231.

Niewątpliwie istnieją znaczne trudności w łączeniu scentralizowanych i zdecentralizowanych form zarządzania. Praktyka gospodarcza daje jednak obszerne przykłady takich połączeń. Dotyczą one wprawdzie przede wszystkim gospodarki nie uspołecznionej, jak rolnictwo indywidualne i rzemiosło, jednak wskazują również na potrzeby i możliwości współistnienia form scentralizowanych i zdecentralizowanych także w gospodarce uspołecznionej.

Scentralizowane formy kształtowania życia gospodarczego uzasadnione są przede wszystkim ze względu na zachowanie ogólnej równowagi gospodarczej, przez zabezpieczenie jej bilansowaniem i nakazami planowymi. W ramach tych form występowanie form zdecentralizowanych kształtuje się na zasadzie dość obszernej autonomii. Polega ona na wyodrębnieniu dla niektórych dziedzin zbiorowej puli zaopatrzenia materiałowego, środków inwestycyjnych i mocy przerobowej oraz rezerwy siły roboczej. Rozdział środków z wyodrębnionych pul odbywa się przy wykorzystaniu mechanizmu rynku. Jednostki gospodarujące, obok wyboru bezpośrednich celów działalności, mają przez to zapewniony również wybór metod gospodarowania. Procesy produkcji i wymiany przebiegają w tym układzie w określonych metodami pośredniego zarządzania warunkach współzawodnictwa jednostek gospodarujących.

Fakt stosowania powyższych form przede wszystkim w nie uspołecznionej gospodarce nie umniejsza ich ogólnego znaczenia, bowiem wynika w mniejszej mierze ze stosunków własnościowych, a w większej — ze specyfiki procesów produkcji i wymiany w dziedzinach gospodarki odznaczających się występowaniem wielu drobnych podmiotów gospodarowania. Ten stan rzeczy odnosi się również do drobnej wytwórczości. Drobna wytwórczość jest dziedziną, w której asortyment produkcji i usług w największym stopniu kształtuje lub może kształtować mechanizm rynku. Wynika to ze struktury efektów działalności, jak też ze sposobu produkcji.

Drobna wytwórczość odznacza się wielością podmiotów gospodarowania, co skłania je do współzawodnictwa. Sytuacja powodująca współzawodnictwo między przedsiębiorstwami w stosunkach wymiennych zapewnia pewien automatyzm w uzgadnianiu interesu społecznego i grupowego. Ma to istotne znaczenie, gdyż niewątpliwie potrzebne dalsze zwiększanie samodzielności wielu przedsiębiorstw uspołecznionych oraz bardziej aktywne działanie bodźców ekonomicznych może powodować, że w działalności przedsiębiorstw interes grupowy będzie sprzeczny z interesem społecznym. W przypadku występowania współzawodnictwa między przedsiębiorstwami bezpośrednia ingerencja władzy państwowej w kształtowaniu się (Stosunków wymiennych jest mniej potrzebna. Bardziej efektywne mogą być pośrednie metody oddziaływania, uzupełnione wpływem nabywców na działalność dostawców, a więc składnikiem rynku nabywcy.

Charakterystyczne właściwości 'ukształtowania się sił wytwórczych w drobnej wytwórczości umożliwiają występowanie jej jako elementu rynku nabywcy. Realizacja tych możliwości znajduje się w sferze nadbudowy — w systemie zarządzania i planowania.

THE SECTOR OF SMALL PRODUCERS AS AN ELEMENT OF A BUYER'S MARKET

Summary

The buyer's market is mostly defined as a situation in which the supply exceeds the demand. Recent works introduce to this notion a new moment, that of a constant influence exerted by buyers on suppliers. The degree of the buyer's influence on the activities of various links of the transaction chain — especially those which are situated close to consumption — is of considerable importance. In the exchange process such a situation exists in regard to the majority of small producers. Therefore it seems justified to undertake an analysis of the function of small producers' sector as an element of the buyer's market.

In the system of socialist economy the creation of that sector is based on social as well as economic premises. There are fundamental differences (in size, employment, technical equipment, volume of production a.s.o.) between centrally administered enterprises and the small producers' enterprises.

The short series of production and its individualization are propitious to the elasticity of supplies, allowing for an easier adaptation to the changing and evermore diversified demand. All this is possible due to greater share of live labour than that of capital equipment in machines and tools and finally to more universal qualifications of workers.

The greater part of goods and a substantial part of services of the sector of small producers are bought directly or indirectly by population. Thus the circle of buyers as well as of sellers is an important one — what in turn constitutes the premise of that particular market. The multitude of sellers (producers) in strictly defined conditions inclines to competition in the field of quality of goods and services and also in respect with prices. The sector of small producers is closely tied to the organs of the regional national councils. That subordination facilitates rational administration, the development of regional economy and the functioning of the regional and local market.